

УДК 334.7:316.75(477+100)"ІХХ"

DOI 10.31654/2520-6966-2018-10i-92-265-273

О. С. Сидорович

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
ВП НУБіП України "Ніжинський агротехнічний інститут"

Споживча кооперація УРСР у міжнародному кооперативному русі у другій половині ХХ ст. як прояв ідеологічної боротьби із Заходом

Розглядається участь споживчої кооперації УРСР у міжнародному кооперативному русі у другій половині ХХ ст. Зокрема, проаналізовано встановлений порядок щодо святкування Міжнародного дня кооперації в Українській РСР та виявлено форми участі радянської кооперації у міжнародному кооперативному русі. Досліджено діяльність радянської делегації у Міжнародному кооперативному альянсі, яка базувалась на підтримці зовнішніх зусиль СРСР щодо ідеологічного та дипломатичного протистояння із країнами Заходу.

Ключові слова: споживча кооперація, Українська РСР, міжнародний кооперативний рух, ідеологічне протистояння.

Сучасний глобалізований світ вимагає від держав економічної та соціальної гнучкості та одночасно – відстоювання і захисту власних соціально-економічних інтересів на міжнародній арені. Одну із головних ролей у цій концепції відіграє участь суб'єктів міжнародної політики у різноманітних міжнародних організаціях та рухах. Досвід недавнього минулого, коли радянська тоталітарна держава протистояла західному світу, у тому числі у міжнародній політиці, став за останні роки несподівано актуальним. У даному контексті нам видається корисним розглянути участь споживчої кооперації УРСР у міжнародному кооперативному русі як частину ідеологічного протистояння із західним світом.

Предметом попередніх наукових розвідок була участь української кооперації у міжнародному кооперативному русі періоду НЕП'у, однак друга половина ХХ ст. у цьому аспекті діяльності радянської української кооперації у новітній історіографії практично не висвітлювалася [3; 4]. Саме тому предмет даної розвідки ми вбачаємо у виявленні характерних рис участі споживчої кооперації УРСР у міжнародному кооперативному русі у другій половині 40-х – 80-х рр. ХХ ст.

Зовнішня політика Радянського Союзу, складовою частиною якою була Українська РСР, за своїм інструментарієм була доволі різноплановою. Вона включала у себе використання усіх можливих представлених на міжнародному рівні суспільних, політичних та соціально-економічних течій і рухів. І одним із важливих у цьому контексті є міжнародний кооперативний рух, переважна частина якого інституціоналізована у вигляді МКА (Міжнародний кооперативний альянс), членом якого була Центроспілка (Укоопспілка стала повноправним членом МКА лише у 1992 році).

І хоча ця організація не мала такого політичного впливу на міжнародну політику, як скажімо ООН, все ж авторитет кооперації і поширеність кооперативного руху майже у всіх країнах світу у тому числі тих, що були ідеологічними супротивниками Радянського Союзу, дозволяла використовувати цю міжнародну трибуну для просування власної політичної позиції. Зокрема, у праці "Потребительская кооперация в СССР" було зазначено, що діяльність Центроспілки як члена МКА сприяє пропаганді на міжнародній кооперативній арені ідей марксизму-ленінізму, переваг і досягнень соціалістичного суспільного ладу, кооперативного будівництва в умовах соціалізму, успіхів світової соціалістичної співдружності [1, с. 61].

Фактично вищезазначена цитата концентровано окреслює коло завдань, що партійне керівництво ставило перед делегацією радянських кооператорів, частиною якої були і представники Укоопспілки, у цій організації. Основні суперечки в межах Міжнародного кооперативного альянсу у перші два повоєнні десятиліття точились довкола природи кооперативних організацій країн соціалістичного табору, що постали після Другої світової війни. У більшості кооператорів демократичних країн були небезпідставні підозри щодо недобровільного членства у кооперативах громадян країн "народної демократії". Звідси – відмова у членстві в МКА кооперативним організаціям Польщі, Албанії, НДР. Радянські представники, маючи на меті отримати додаткові голоси при ухваленні тих чи інших рішень, назагал мотивували свою позицію тим, що Міжнародний кооперативний альянс повинен об'єднувати кооперативний рух усіх країн, незалежно від їх соціальної системи та рівня розвитку. Сила МКА, на їх думку, залежала від того, наскільки повно склад його членів відбиває сучасний світ таким, який він є, зі всіма притаманними йому відмінностями в суспільному ладі держав [5, с. 52]. Керівництво ж МКА довгий час опиралось спробам цих країн за протекції СРСР набути повноправного членства у цій організації.

Фактично ця політична боротьба була відлунням боротьби справжньої не одержавленої кооперації, котра в межах Міжнародного кооперативного альянсу проводилась ще до початку Другої світової війни. Опісля Другої світової війни, зважаючи на кратне збільшення політичної ваги Радянського Союзу на міжнародній арені, вже ніхто в рамках Міжнародного кооперативного альянсу не здійснював спроб виключити СРСР із лав цієї організації. Боротьба наразі точилась вже проти тенденції збільшення радянського впливу у межах цієї інституції через включення до її складу нових соціалістичних країн Центральної Європи і згодом, після масового розгортання процесів деколонізації, новопосталих держав Африки та Азії, які формально визначились як союзники СРСР.

До середини 1960-х рр. членами альянсу не вдавалось стати таким країнам "народної демократії" як НДР, Польща, Албанія, Угорщина [13, арк. 28]. Радянські представники в МКА постійно ставили питання прийняття кооператорів цих країн до складу альянсу. Українські кооператори були залучені до цих подій через участь у офіційній делегації Центроспілки і підтримували цю позицію на засіданнях конгресу МКА.

За підтримки радянських кооператорів представники "кооперативної громадськості" цих країн періодично проводили різноманітні конференції та семінари, де приймали декларації, що містили "рішучий протест" проти політики дискримінації частини керівництва Міжнародного кооперативного альянсу щодо соціалістичних країн. Крім того декларація прийнята конференцією представників кооперативних організацій, що відбулась у Варшаві 4–5 грудня 1958 року була підтримана на зборах пайовиків Кримської області УРСР [13, арк. 29].

Прийняття соціалістичних країн Центрально-Східної Європи до лав МКА відбулось лише в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. Остаточо у цьому питанні крига скресла лише після "нової східної політики" Віллі Брандта та визнання непорушності післявоєнних кордонів у Європі [11, арк. 17]. Це у свою чергу призвело до офіційного визнання кооперативних спілок соціалістичних країн Центрально-Східної Європи.

Обґрунтовуючи право нових соціалістичних країн бути повноправними членами міжнародного кооперативного руху кооператори СРСР зазначали, що кооперація як суспільно-економічне явище притаманна будь-якій системі (капіталістичній чи соціалістичній) і в МКА повинні бути представлені кооперативні організації з усіх країн

світу. Розрахунок представників СРСР полягав у тому, що в результаті процесів деколонізації і виникнення нових країн, що ставали членами міжнародних організацій, могла зрости кількість потенційних союзників як на міжнародній арені, так і у складі Міжнародного кооперативного альянсу. Власне кажучи із цією метою у 1951 році делегація Центроспілки СРСР в МКА здійснила спробу включити до складу цієї організації як окремих повноправних членів кооперативні організації Української та Білоруської РСР [2, с. 581].

Надалі радянська делегація у своїй діяльності в рамках МКА намагалась досягти прийняття тих політичних рішень, що слідували в руслі зовнішньої політики СРСР у контексті холодної війни із країнами Заходу.

Фактично весь досліджуваний період засідання чи конгресу МКА чи його виконкому були відображенням тієї гострої політичної боротьби, що точилась у цей час у міжнародній політиці. Практично усі інвективи, що виголошувались із трибун міжнародних організацій (у першу чергу ООН) делегація радянських кооператорів дублювала та оприлюднювала і намагалась також протягнути у вигляді офіційних рішень у роботі Міжнародного кооперативного альянсу.

Фактично, кооперативна ідея, яка повинна була б об'єднувати представників різних країн у межах МКА, не змогла реалізувати повною мірою свій потенціал щодо поширення кооперації як засобу самозахисту дрібного виробника та споживача. Постійні чвари, суперечки з процедурних питань, намагання політизувати міжнародний кооперативний рух були спричинені діяльністю радянських делегатів та делегатів із країн сателітів СРСР. Причина такої поведінки лежить на поверхні – "некооперативна" природа радянських кооперативів, які були такими лише за назвою та їх повна підпорядкованість державно-партійному керівництву тоталітарної держави.

Натомість у межах Української РСР залучення споживчої кооперації до міжнародного кооперативного руху відбувалось переважно через організацію окремої протокольної події, а саме: відзначення Міжнародного дня кооперації (перша субота липня). До цієї дати щорічно правління Укоопспілки приймало відповідну постанову, у котрій оприлюднювався план святкування цього дня на республіканському рівні, а також вимагалось від облспоживспілок направити звіт про організацію цього свята на місцях [7, арк. 1].

Загальний сценарій, за яким розгорталось це дійство, не змінювався фактично протягом багатьох років. Так, обласні та районні споживчі спілки у цей день проводили збори кооперативного активу за участі керівництва обкомів та райкомів, на яких заслуховувались

звіти та оголошувались зобов'язання кооперативних товариств. В окремих випадках силами художньої самодіяльності давався концерт. Передовикам кооперативної торгівлі та виробництва вручались різноманітні відзнаки. За подібним лекалом свято відбувалось і у Києві. Так, 4 липня 1970 року на честь 48-го Міжнародного дня кооперації у клубі Укоопспілки було проведено урочисте зібрання працівників апарату Укоопспілки і Київської облспоживспілки за участі представників підприємств і господарств. Із доповіддю про діяльність радянської споживчої кооперації і її роль у міжнародному кооперативному русі виступив голова правління Укоопспілки Ф. Колесник. Після урочистої частини демонструвався художній фільм [7, арк. 3–5].

Також щороку до цієї дати майже у всіх періодичних виданнях України як центральних, так і регіональних виходили статті присвячені цій даті, зміст яких переважно було присвячено досягненням кооператорів Української РСР. Зокрема, статті, присвячені Міжнародному дню кооперації, публікували у цей день такі республіканські видання як "Колгоспне село" (пізніше "Сільські вісті"), "Радянська Україна", "Правда України", "Робітнича газета", "Молодь України" та майже всі регіональні (обласні та районні) періодичні видання [8, арк. 8–9].

Фактично Міжнародний день кооперації у радянських умовах отримав статус подібний до інших святкових "галузевих" днів, як-от: день шахтаря, металурга чи міліції і слугував приводом оголосити про "нові звершення" кооператорів та вручити різноманітні відзнаки переможцям соціалістичних змагань та передовикам кооперативної торгівлі і виробництва.

Іншою стороною участі української споживчої кооперації у міжнародній діяльності були обміни офіційними делегаціями (переважно із соціалістичними країнами та країнами, що розвиваються). Зокрема, тільки у 1968 році Україну відвідали офіційні делегації кооператорів із Болгарії, Італії, Польщі, Угорщини, Японії, Чилі, Гвінеї. Фактично кожного року, згідно із фінансовою звітністю Укоопспілки, Українську РСР відвідували делегації іноземних країн. Зокрема, у 1971 році згідно з телеграмою А. Клімова (голови правління Центроспілки), витрати на прийом делегації із Дагомеї, що перебувала у Києві 17–18 липня, склали 544 крб 25 коп, а делегації Польщі 27–30 липня – 285 крб 20 коп [9, арк. 22]. В 1973 році Українську РСР відвідали вже сім іноземних делегацій, кошторис на перебування яких становив у сукупності 4562 крб 30 коп [10, арк. 1–8].

У переважній більшості випадків програма перебування цих іноземних делегацій мала ритуально-символічний характер. Зокрема, вона включала в себе екскурсії по місту, відвідання розважально-культурних заходів (театр, цирк) і офіційну розмову із керівництвом

Укоопспілки, або облспоживспілки якщо програма передбачала відвідання регіонів [12, арк. 20–23; 9, арк. 1–8].

У свою чергу українські кооператори брали участь у делегаціях, котрі Центроспілка направляла для ознайомлення із роботою кооперативних організацій в Болгарії, НДР, Чехословаччини, Угорщини, Швеції, ФРН, Данії тощо [6, арк. 33].

У цілому міжнародні контакти, як, власне, і торгівельно-економічні в українських кооператорів, були найбільш продуктивними із сусідніми країнами соціалістичного табору. Зокрема, у грудні 1968 року делегація керівників кооперативного руху Чехословаччини на чолі із Й. Подліпним під час перебування в СРСР підписала спільне із Центроспілкою комюніке, де, зокрема, підкреслювалось, що обидві сторони вирішили вживати заходів із подальшого зміцнення і розвитку зв'язків в умовах, коли імперіалізм посилює підривну діяльність і ідеологічні диверсії проти країн соціалізму, намагаючись розколоти їх єдність та ослабити міць соціалістичного табору [6, арк. 35]. Зрозуміло, що такі формулювання за підсумками зустрічі керівництва кооперативних організацій Радянського Союзу та Чехословаччини були викликані подіями "празької весни". У кінці лютого 1969 року між кооператорами цих країн було підписано план, що передбачав різноманітні форми співробітництва та обміну досвідом, зокрема, в галузі виробництва товарів та організації кооперативної реклами.

Незабаром у межах цього співробітництва було налагоджено співпрацю регіональних кооперативних організацій Української РСР та Чехословаччини, що межували одна із одною на кордоні. Зокрема, дружні відносини підтримувались між кооператорами закарпатської облспоживспілки та кооператорами Східно-Словацького краю ЧССР. У переважній більшості ці стосунки не виходили за рамки культурного співробітництва. Так, кооператори Закарпаття брали участь в ознайомчих екскурсіях до торгівельних організацій Кошіце і Пряшова. Дружні зв'язки із колегами по іншій бік кордону підтримували Ужгородська, Берегівська, Іршавська райспоживспілки. Колектив художньої самодіяльності Свалявської райспоживспілки в 1971 році виступав із концертною програмою в містах Східно-Словацького краю. Футбольні команди Берегівської та Хустської райспоживспілок протягом 1970-х рр. проводили футбольні товариські зустрічі в ЧССР і приймали відповідно футбольні команди із Чехословаччини [12, арк. 1–6].

Подібні форми співробітництва закарпатські кооператори підтримували також зі своїми колегами із Угорщини. Окрім того, із кооператорами УНР було налагоджене й економічне співробітництво. Зокрема, у торгівельному центрі "Ракоці" у Ньїредьхазі щорічно проводилась

виставка-продаж товарів Закарпатської облспоживспілки та Ньїредь-хазької спілки кооперативів у межах дозволених Центроспілкою [14, арк. 4].

Отже, участь споживчої кооперації УРСР у міжнародному кооперативному русі носила у досліджуваний період переважно символічний характер, що полягав у формальній участі представників Укоопспілки в складі Центроспілки СРСР у діяльності МКА та офіційних прийомах іноземних делегацій. Компартійно-радянська верхівка у цей період фактично використовувала авторитет кооперації як самобутнього соціально-економічного явища для просування власної ідеології через офіційні можливості та контакти радянських кооператорів на міжнародній арені. У цілому сам факт існування споживчої кооперації у Радянському Союзі при ліквідації інших форм кооперативного руху (сільськогосподарської, кредитної, страхової тощо) деякими дослідниками пояснювався намаганням зберегти трибуну для виступу та політичний вплив у Міжнародному кооперативному альянсі членом якого була споживча кооперація СРСР [2, с. 312]. Звичайно як і міжнародна діяльність УРСР у цілому, так і залучення споживчої кооперації УРСР до міжнародних контактів відбувалось виключно у руслі напрямків, що були намічені у Москві.

Література

1. Балашов А.С. Потребительская кооперация в СССР. Москва: Знание, 1975. 64 с.
2. Витанович Ілля. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. 624 с.
3. Журба М. А. Міжнародні зв'язки споживчої кооперації України в 1922–1927 роках. *Історія науки і біографістика*. 2006. № 1. С. 3. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>
4. Журба М. А. Селянська кооперація радянської України і Міжнародний кооперативний альянс (20-ті рр. XX ст.). *Український історичний журнал*. 2001. № 2. С. 61–74.
5. Потребительская кооперация в СССР. Москва: Центросоюз, 1956. 52 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО). Ф. 296. Оп. 8. Спр. 3347.
7. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 3541.
8. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 3726.
9. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 3813.
10. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 4159.
11. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 4270.
12. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 4448.
13. ЦДАВО. Ф. 296. Оп. 8. Спр. 1501.
14. ЦДАВО. Ф. 5089. Оп. 1. Спр. 491.

References

1. Balashov A.S. Potrebiteľ'skaya kooperaciya v SSSR / Andrey Semenovich Balashov. – M.: Izd-vo "Znanie", 1975. – 64 s.
2. Vitanovich Ilyya. Istoriya ukrayinskogo kooperativnogo ruhu / Ilyya Vitanovich. – Nyu-York : Tovarištvo ukrayinskoyi kooperatsiyi, 1964. – 624 s.
3. Zhurba M.A. Mizhnarodni zvyazki spozhivchoyi kooperatsiyi Ukrayini v 1922–1927 rokah [Elektronniy resurs] / M.A. Zhurba // Istoriya nauki i biografistika. 2006. – № 1. – S. 3. – Rezhim dostupu do zhurn. : <http://www.nbu.gov.ua>.
4. Zhurba M.A. Selyanska kooperatsiya radyanskoyi Ukrayini i mizhnarodniy kooperativniy alyans (20-tl rr. XX st.) / M.A. Zhurba // Ukrayinskiy istorichniy zhurnal. – 2001. – № 2. – S. 61–74
5. Potrebiteľ'skaya kooperaciya v SSSR. – M.: Izd-vo Centrosoyuz, 1956. – 52 s.
6. Tsentralniy derzhavniy arhiv vischih organiv vladi Ukrayini (dali – TsDAVO), f. 296, op. 8, spr. 3347
7. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3541
8. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3726
9. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 3813
10. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4159
11. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4270
12. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 4448
13. TsDAVO, f. 296, op. 8, spr. 1501
14. TsDAVO, f. 5089, op. 1, spr. 491

О. С. Сидорович

кандидат исторических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин ОП НУБиП Украины "Нежинский агротехнический институт"

Потребительская кооперация УССР в международном кооперативном движении во второй половине XX в. как проявление идеологической борьбы с Западом

Рассматривается участие потребительской кооперации УССР в международном кооперативном движении во второй половине XX в. В частности проанализированы установленный порядок по празднованию Международного дня кооперации в Украинской ССР и выявлены формы участия советской кооперации в международном кооперативном движении. Исследована деятельность советской делегации в Международном кооперативном альянсе, которая основана на поддержке внешних усилий СССР, направленных на идеологическое и дипломатическое противостояние со странами Запада.

Ключевые слова: потребительская кооперация, Украинская ССР, международное кооперативное движение, идеологическое противостояние.

О. S. Sydorovych

Candidate of Science (History), Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences of Separated Subdivision NULESU "Nizhyn Agrotechnical Institute"
Consumer cooperation of the Ukrainian SSR in the international cooperative movement in the second half of the twentieth century as a manifestation of the ideological struggle with the West

The participation of consumer cooperation of the Ukrainian SSR in the international cooperative movement in the second half of the twentieth century is considered. In particular, the article analyzes the established procedure for celebrating the International Day of Cooperation in the Ukrainian SSR.

In the conditions of the Soviet reality, the celebration of this day was purely formal. Namely: a grand meeting with the pronouncement of ritual speeches, a concert with the participation of folk amateur performances and relevant publications in the central and regional periodicals. In fact, the international day of cooperation under Soviet conditions turned into another of the so-called industry days, such as the day of the police, the day of the miner, the day of the metallurgist, etc.

In addition, attention was focused on identifying the forms of participation of Soviet cooperation in the international cooperative movement. Cooperators of the Ukrainian SSR established a predominant number of international contacts with the neighboring countries of the socialist camp, such as Hungary, Czechoslovakia, and Romania. The usual form of such international activity was the so-called "delegation exchanges". In most cases, given the subordinate nature of cooperation in the socialist countries, these exchanges acted as ordinary visits of politeness.

The activities of the Soviet delegation in the International Cooperative Alliance were also investigated. It is revealed that the main task of the Soviet cooperators was to support the external efforts of the USSR aimed at ideological and diplomatic confrontation with the countries of the West. In general, the international activities of both the Ukrainian SSR and its consumer cooperatives were not independent, but strictly followed the plans developed in Moscow.

Key words: *consumer cooperation, Ukrainian SSR, international cooperative movement, ideological confrontation.*